

7. Дымовским Д. В Одессе создаются этнические кварталы - [Электронный ресурс] День 6.11. 2009 // – Режим доступа: <http://day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/v-odesse-sozdayutsya-etnicheskie-kvartaly>

8. Національно-культурні товариства Одеської області - [Електронний ресурс] // Управління культури і туризму, національностей і релігій Одеської ОДА – Режим доступу: <http://culture.odessa.gov.ua/naconalno-kulturn-tovaristva-odesko-oblast/>.

*Ярошук Інна Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

АНТИСЕМІТИЗМ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕТНІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В 17 – НА ПОЧ. 20 СТОЛІТЬ

Українська історична наука, досліджуючи поліетнічність соціуму України, сприяє відродженню та розвитку культур етнічних спільнот, що населяють українські терени.

Як зазначає український дослідник А. Подольський, історичні долі українців та євреїв склалися так, що ці два народи жили, протягом щонайменше тисячі років, поряд на одній землі. Внаслідок цього історія та культура українського єврейства стала інтегральною частиною історії та культури України. Єврейський чинник завжди був присутнім в українському суспільстві і мав вплив на соціально-політичне життя України.

Масова поява євреїв в Україні відбулася після приєднання українських етнічних земель Річчю Посполитою і була юридично закріплена Люблінською Унією 1569 року. Полонізовані українські та польські магнати активно сприяли переселенню єврейських громад на території своїх маєтків, особливо на Правобережну Україну з метою розвитку фільваркового господарства орієнтованого на внутрішній та зовнішній ринок. Це призвело до розорення місцевих підприємців, у тому числі з селянського середовища, які займалися кустарними промислами, одночасно зростала і ненависть закріпачуваного українського селянства до панів та їхніх гнобителів євреїв-орендарів, що згодом вилилась у єврейські погроми [8]. Влада спостерігала за даними процесами, а на місцях часто провокувала та поглиблювала їх.

Після трагічних подій Руїни, з метою відродження господарства краю, на неодноразові прохання українських гетьманів російський уряд у 1804 році скасував закон 1778 року, який забороняв євреям займатися торгівлею та ремісництвом. Відтоді євреї були зараховані до стану купців, міщан, землевласників. Наслідком такого законодавства стало утворення землеробських колоній, які будувалися на основі традиційної громади – кигили та усталених принципів громадського самоуправління.

Згодом Катерина II обмежила право проживання євреїв в імперії певними територіальними рамками, так званою межею осілості. Одночасно запроваджувалися обмеження на навчання євреїв в учбових закладах, які давали повну середню або вищу освіту, діяла відсоткова норма. Але, за умови, якщо євреї відмовлялися від іудаїзму та переходили у православ'я, обмеження скасовувалися. Це був один з засобів тиску та асиміляції на національну єврейську культуру.

За часів правління Олександра II, у 1850-60х рр., видається низка законів, котрі тимчасово поліпшували становище євреїв. Обмежувалася рекрутська повинність, дозволялася державна служба, проживання поза смугою осілості для певних категорій єврейського населення, єврейські діти отримували вільний доступ до світської освіти.

Але вже з 1881 року і до падіння царату урядовий курс був спрямований на утвердження політики державного антисемітизму. Євреям було заборонено мати певні професії, жити в селах, вводилася відсоткова норма у навчальних закладах, обмежувалися права у торгівлі, промислах, оренді, скасовувалися або обмежувалися виборчі права. За імператорським наказом 1843 року для поліцейського нагляду за євреями, які приїздили до міста, засновувалися заїжджі двори. Так в містах за Миколи I з'явилися міські квартали - гетто, в яких селилися лише євреї. Після чергового «Положення про євреїв» від 1835 року «смуга осілості» набула остаточного вигляду і охоплювала майже всю територію України.

Одним із засобів зміни віросповідання царат вважав запровадження рекрутської повинності для євреїв, на що був спрямований Указ Миколи I від 26 серпня 1827 року. Влада сподівалася на те, що єврейський солдат у казармі, відірваний від рідного середовища та під контролем командирів, змушений буде відмовитися від єврейських традицій. За Указом встановлювалася підвищена норма призову для євреїв, відкидалися будь-які причини неможливості служби, набір починався з 12 років, що в сумі становило 31 рік рекрутської служби. Відповідальність за набір потрібної кількості рекрутів несли єврейські общини - кагали. Якщо кагал не міг сплатити податки - общину карали набором додаткових рекрутів. У разі невиконання рекрутського набору за кожного «недопоставленого» солдата від кагалу додатково брали трьох юнаків понад нормою [3,с.72].

Не менш принизливим явищем були чергові єврейські погроми, які на поч.90 років 19 століття охопили 150 населених пунктів шести губерній. Так єврейський погром 1881 року у Києві проходив за мовчазною згодою генерал-губернатора, військам був даний наказ не втручатися у насилля і беззаконня бандитських угруповань. Згодом, Державна комісія яка була створена для розслідування єврейських погромів визнала винними у погромах самих же євреїв.

Політика царату мала за мету або асимілювати євреїв, або примусити їх до еміграції. У відповідь розвинувся сіоністський рух. Єврейська молодь

поповнювала собою найрадикальніші політичні партії - як загально російські (есери, соціал-демократи), так і єврейські (Бунд, Сіоністська соціалістична робітничка партія та ін.) які ініціювали активні дії проти антисемітської політики як царату так і на місцях.

Не виключенням у політиці щодо єврейства став період Першої світової війни. Діяльність російської окупаційної влади в Східній Галичині в 1914 – 1917 роках мала яскраво виражений антисемітський характер. Російська адміністрація звинувачувала єврейство в прагненні дестабілізувати військово-політичну й соціально-економічну ситуацію в регіоні, та через репресії й привласнення майна євреїв покращити становище прифронтових військових частин, повернути на свій бік симпатії місцевого населення. Дискримінація євреїв Східної Галичини російською окупаційною владою стала продовженням традиційної антисемітської політики Російської імперії [12,с.163].

Володимир Сергійчук у збірнику архівних документів «Погроми в Україні: 1914-1920». представив масив документів які свідчать, що зовнішні сили з 1914 року нав'язували українцям антисемітизм. Царські жандармські управління вважали, що «євреї чекають найбільш вдалого моменту для внутрішньої смуги, під час якої вони впевнені, що здобудуть рівноправ'я, а тоді в їх руках опиниться вся внутрішня адміністративна влада»[14,с. 106]. В. Антисемітські настрої через посередництво російських військових поширювалися і серед місцевого населення. Так, згідно з інформацією поліції від 22 листопада 1916 року в місті Станіславові були поширені відозви з закликом до розправи над євреями. У відозві, зокрема, залякувалося євреїв, що «прийшли для вас критичні хвилини і з 1 листопада вам почнеться повний розгром, і без пощади всі, хто живе в місті Станіславові чи з міста втікайте або живцем в могилу заривайтеся. Смерть вам неминуча. Ми вам покажемо, як дорого товар продавати»[9].

Ситуація набрала змін з революцією 1917 року, та приходом до влади Тимчасового Уряду який проголосив євреїв рівними з усіма громадянами, однак їм не було надано статусу національної меншини або автономію. Влада використовувала популістські лозунги та обіцянки.

Сподіваючись на кардинальні зміни велика кількість євреїв активно брала участь у революційній діяльності і з приходом до влади більшовиків, отримала керівні посади в новому більшовицькому уряді. Політика більшовиків щодо євреїв була суперечлива. З одного боку, у більшовицькій пропаганді антисемітизм ототожнювався з контрреволюцією. Ленін, лідер більшовицької партії записав свій виступ проти антисемітизму на грамофонну платівку, яка поширювалася по всій країні. Декрет зобов'язав "Усі Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів уживати таких заходів, що дієво викоренили б антисемітський рух".

У перші роки радянської влади в Україні діяли сотні єврейських шкіл, ремісничі училища, єврейські інститути, кабінети єврейської культури, синагоги, видавалися єврейські газети, книги, журнали.

Прагнучи поглибити даний процес М. Зільберфарб восени 1917 року у зверненні до єврейського народу виклав програму дій наголошуючи на необхідності розбудови місцевих общин, як основи майбутнього місцевого самоврядування, з'ясування її світських і релігійних функцій, створення мережі освітніх установ, культурних закладів, надання єврейській мові рівних прав з іншими в роботі державних установ, що повинно сприяти національному відродженню єврейської спільноти в Україні [2, с.38]. Але сподівання були марні.

Так, антисемітизм, що «був узаконений» в Червоній армії, знайшов вихід в найтрагічніших формах насильства в період Громадянської війни – черговій хвилі єврейських погромах. Вперше в Україні такого роду масштабні акції з боку діючої армії були здійснені саме бійцями РККА на початку 1918 року в містах Чернігівської губернії, Глухові, Новгород-Сіверському та ін. містах [10, с.169]. Радянські джерела за час з 1917 по 1921 рр., наводять дані про 1520 погромів, що мали місце в 911 населених пунктах України.. Погроми коштували євреям 200 тис. вбитих і близько 700 тис. поранених, залишивши сиротами і інвалідами 300 тис. дітей. На думку історика С. М. Дубнова, в Україні в той період було вчинено 887 великих і 349 менших за розмірами погромів [11, с.50].

На відміну від більшовиків, Центральна Рада 9 січня 1918 р прийняла Закон УНР «Про персонально-національну автономію», який оголошував невід'ємним правом кожної нації, яка населяє територію Української Народної Республіки, «самостійно влаштовувати своє національне життя». Згідно з ним передбачалося утворення Національних союзів, а також скликання Національних Установчих зборів на основі «загального, без різниці статі і віри, рівного виборчого права і таємного голосування». «Це є невід'ємне право націй, – зазначалося в документі, – і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому». Обрані представниками національних меншин адміністративні органи як у центрі, так і на місцях, відповідно до Закону, мали бути наділені законодавчими і виконавчими повноваженнями, користуватися матеріальною і фінансовою підтримкою з боку держави. Однак громадянська війна та більшовицька агресія завадили реалізації даних законів[5,с.367].

Більшовицька влада не виявляла прихильності до принципу національно-культурної автономії і не була налаштована на створення специфічних національних структур у складі радянського уряду. «Комісаріат із національних справ – шкідлива для соціалістичного будівництва установа», – він культивує національне відокремлення, національні особливості в соціалістичній національній державі зі своїми національними установами, які проводять розподіл громадян соціалістичної держави не за класовою ознакою, а за національною» [4]

Сталін Й. В. широко використовував, з одного боку, окремих євреїв, які підтримували більшовиків, а з іншого антисемітизм у боротьбі за владу. В

органах державної безпеки, які становили для нього важливий інструмент контролю за суспільством, не випадково було непропорційно багато євреїв. Чекістів єврейського походження легше було підпорядкувати владі через їхню відірваність від власного національного середовища і від суспільства загалом. Лідери більшовицької партії заперечували політичний плюралізм. З єврейством вони боролися передусім руками самих євреїв. Створені в складі комітетів РКП(б) всіх рівнів єврейські секції зайнялися ліквідацією сіоністських і бундівських організацій, інших єврейських партій, релігійних громад. Окрім заходів проти діячів сіоністських партій та об'єднань влада разом із єврейськими секціями застосовує низку заходів проти релігійних діячів. Відповідно до спеціальних постанов діяльність релігійних громад України обмежувалася питаннями релігійного життя і соціальної допомоги. Так доповідної записці одного з окружних ДПУ у окрпартком у вересні 1928 р. зазначалося: «Єврейське духівництво здебільшого користується таким впливом і правами, що мали їх до Жовтневої революції і дивиться на єврейську релігійну общину так, начебто вона повинна керувати усім життям єврейського населення і не обмежується рамками задоволення релігійних потреб» В цьому ж документі йшлося про провокації, що повинна проводити влада з ціллю загострювання розбіжностей між такими течами в іудаїзмі, як хасидизм і міснагдизм та про виділення на ці цілі коштів з державного бюджету. «Прохаємо бюро окружного парткомітету, - зазначалося в записці, - почати відповідні міри для внесення до бюджету окружної інспектури наросвіти на вищевказану роботу 3000 карбованців»[7].

У другій половині 1920-х років радянською владою перед керівниками єврейських організацій було поставлено завдання всебічного реформування структури єврейського міста та поступової перебудови його у сільське колективне господарство. Перетворення були заплановані та почалися здійснюватися з метою підвищення якості землеробства, ефективності сільськогосподарського виробництва. В цілому ж ця політика призвела до практично суцільного знищення структури єврейських поселень та досить негативних соціальних процесів, які сприяли пролетаризації населення. В рамках проекту створення автономного територіального формування проводилася велика робота про переселення єврейського населення на Південь України та на землі Далекого Сходу.

Консолідуючою ідеєю в цей період стає ідея організації єврейської республіки в Криму і поселення на його території 280 тис. євреїв для створення єврейської більшості в регіоні. Але ця ідея не була підтримана через протидію низки державних діячів, зокрема наркома землеробства А.Смірнова, що вважав, переселення євреїв ускладнить міжнаціональні відношення в Криму [1, 176]. Однак процес переселення вже почався, і багато хто бачив в цьому перехід до «остаточного вирішення національного питання» по відношенню до єврейської нацменшини через створення обласної автономії, теоретичні засади якої були запропоновані Й.Сталіним ще в 1912 р. [6,с.88].

Черговим антисемітським заходом став Біробіджанський проект, який передбачав заходи щодо переселення євреїв із західних регіонів СРСР, передусім з України, до Хабаровського краю РСФРР в район м. Біробіджан з метою утворення там сільськогосподарських поселень і облаштування національної єврейської території. Він здійснювався за планом радянського уряду щодо докорінної зміни "соціально-економічної структури євреїв" у СРСР, залучення їх до сільськогосподарської діяльності. Так 29 серпня 1924 року утворено Комітет із земле влаштування єврейських трудящих, який спочатку сприяв виділенню євреям земельних ділянок в Україні, Криму, Білорусі. Потім з ініціативи КомЗСТу від 1928 розпочалася сільськогосподарська колонізація Біробіджанського району, невдовзі з'явився проект створення Єврейської автономної області (отримала офіц. статус з 1934), та засновано колгоспи, сільради, мова ідиш отримала статус офіційної і її активно використовували у Єврейському державному театрі, школах, газетах, журналах тощо. При цьому радянський уряд переслідував як соціально-економічні, так і політичні цілі: зміцнення прикордоння з Китаєм і Японією, створення видимості "вирішення єврейського питання" в країні з метою отримання грошової допомоги від закордонних єврейських організацій, висунення і реалізація ідеї (альтернативної до сіоністської) "Палестини на Далекому Сході". Незважаючи на широку рекламу, Біробіджанський проект зазнав фіаско: навіть у момент найбільшого переселення євреїв до Біробіджана їх кількість там не перевищувала 40 тис. осіб, тобто 20 % місцевого населення, а наприкінці 1930-х рр. кількість єврейського населення зменшилася до 20 тис. Причини цього криються як у непослідовності політики радянської влади стосовно облаштування краю, так і в складних природних умовах, а також у відсутності духовного та історичного зв'язку євреїв з Біробіджаном.

Правове становище єврейського населення в період перебування у складі Російської імперії та більшовицької держави часто змінювалось. Влада так до кінця і не вирішила єврейське питання, а відтак використовувала метод батога і пряника, що, зрештою, спричинило масову еміграцію євреїв за кордон та участь єврейської молоді в революційних рухах. Межа осілості, заборона публічного використання ідишу та івриту, обмеження у заняттях сільськогосподарською працею, заборона на певні професії та інші форми державного антисемітизму офіційно зберігалися до початку 20 століття.

У незалежній Україні державного антисемітизму не існує, а побутовий засуджується з боку держави і громадськості. Українська держава обрала шлях правової демократичної держави в якій кожен народ має можливість само реалізуватись в її межах. Успіх розбудови незалежної держави багато в чому залежить від участі всіх народів, які проживають на її теренах. Треба враховувати їх інтереси, особливості, характерні риси, реально оцінювати можливості в їх задоволенні, бути послідовним у здійсненні намічених заходів.

Список використаних джерел

1. Бугай Н.Ф. 1920-1950-е гг.: переселення і депортація єврейського населення в СРСР // Вітчизняна історія. – 1993. – №4. – С. 176.
2. Гольдельман С. Жидівська національна автономія на Україні. – Мюнхен, 1963. – С. 38–39.
3. Гриневич Л.В., Гриневич В.А. Євреї в Україні [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. – 672.
4. Газета «Известия Всеукраинского Исполнительного Комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Исполкома Харьковского Совета рабочих депутатов» 1 квітня 1919 р
5. Гусев Віктор Закон Центральної Ради « Про персонально національну автономію»: передумови. Прийняття, історія, уроки.// Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. – К., 2007. – Вип. 33. (підсерія "Курасівські читання") – 441 с. ISBN 966-02-2769-8 (серія), 978-966-024242-5 (Вип. 34).,с. 356-367.
6. Диманштейн С. Еврейское нацменьшинство СССР на новом этапе // Революция и национальности. -1932. - №5. - С.88.
7. Доповідна записка окружної ДПУ у окрпартком (вересень 1928 р.) //ДАВО -Ф.31- Оп.1- Спр.369 - 27 арк.
8. Кульчицький С.В. Антисемітизм в Україні [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. – 688 с. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/termin=Antysemityzm_Ukraini.
9. Листування з генерал-губернатором, міською владою з питань благоустрою міста (1 жовтня – 31 грудня 1916 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 43. – 199 арк.
10. Музичко О. Антисемітизм в Червоній армії у роки громадянської війни на території України / О. Музичко // Одесса и еврейская цивилизация: Сб. материалов III международной научной конференции.–Одесса, 2005.– С. 166-175
11. Орлянський В.С. Євреї України в 20-30 ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект / В.С. Орлянський.– Запоріжжя: ЗГТУ, 2000.– 240с.
12. Попович М Єврейський геноцид в Україні: історія та уроки // Філософська і соціологічна думка. – 1994.– № 5–8.– С. 160–164.
13. Робітнича газета. – 1917. – 8 листопада
14. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / В. Сергійчук. – К.: В-во О. Теліги, 1998. – 544 с